

Beata Zarzycka ZSAPU

Lublin

Psychologiczne aspekty formacji do przeżywania ubóstwa konsekrowanego

Podjęcie problematyki ubóstwa konsekrowanego wymaga uwzględnienia pojęć teologicznych oraz psychologiczno – antropologicznych. Pierwsze dotyczą i przybliżają element nadprzyrodzony w omawianej rzeczywistości, drugie koncentrują się na naturalnych uwarunkowaniach, strukturach i dynamizmach funkcjonowania człowieka. W prezentowanym artykule posługuję się zasadniczo tymi drugimi, eksponując aspekty psychologiczne w formacji do realizowania ubóstwa konsekrowanego.

1. Określenie ubóstwa konsekrowanego

Ewangeliczna rada ubóstwa dotyczy stosunku człowieka do wszystkich wartości, które można określić pojęciem „mieć”. Nie wchodząc w szczegółowe dyskusje teologiczne dotyczące definicji ubóstwa konsekrowanego przyjmuję jego określenie za Kodeksem Prawa Kanonicznego (kan. 600): „Ewangeliczna rada do naśladowania Chrystusa, który będąc bogaty stał się dla nas cierpiącym niedostatek, oprócz życia w rzeczywistości i w duchu ubogiego, prowadzonego w trzeźwości i dalekiego od ziemskich bogactw, niesie ze sobą zależność i ograniczenie w używaniu dóbr i dysponowaniu nimi, zgodnie z własnym prawem poszczególnych instytutów”.

Dwa elementy przytoczonej definicji wydają się warte podkreślenia:

1. powiązanie ubóstwa konsekrowanego z chrystologicznie uzasadnionym ubóstwem ewangelicznym: egzystencjalnym, duchowym, socjalnym i materialnym;
2. postawa zależności w zakresie używania i dysponowania dobrami – regulowana szczegółowym prawem instytutu.

Ubóstwo konsekrowane – jak wynika z przyjętej definicji – stanowi strukturę wielowymiarową. Składa się na nią wewnętrzna postawa człowieka, czyli jego

poznawcze, emocjonalno–motywacyjne i behawioralne ustosunkowanie do rzeczywistości oraz specyfika okoliczności zewnętrznych. Element postawy w ubóstwie konsekrowanym wyznacza w sposób szczególny jego aspekt indywidualny, natomiast okoliczności zewnętrzne – odnoszą bardziej do wymiaru instytucjonalnego. Chrystologiczne uzasadnienie ubóstwa konsekrowanego wskazuje na konieczność umieszczenia go w perspektywie relacji religijnej, czyli przeżywanej przez człowieka więzi z Bogiem. Ubóstwo konsekrowane staje się w ten sposób kompleksem zachowań i wymiarem życia zintegrowanego z wyznawanymi wartościami.

J. Gogola poszukując systematyzacji w strukturze indywidualnego ubóstwa konsekrowanego, proponuje wyodrębnienie jego 3 elementów: ubóstwa materialnego – wyznaczającego ustosunkowanie człowieka do rzeczy materialnych; ubóstwa duchowego – regulującego relację człowieka do środowiska społecznego oraz ubóstwa ontologicznego – wynikającego z faktu zależności człowieka od Boga.

Wymienione wymiary ubóstwa konsekrowanego jawią się jako paralelne do podstawowej struktury „ja” – ukonstytuowanej z trzech sfer: fizjologicznej, psycho–społecznej oraz duchowej. W perspektywie ustosunkowania człowieka do rzeczywistości posiadania, każdą ze sfer wyróżnia przedmiot oraz dynamika wzajemnych oddziaływań podmiotowo–przedmiotowych. Sferze fizjologicznej właściwe jest ukierunkowanie na wybór dóbr materialnych, umożliwiających zachowanie życia i jego rozwój. Sfera psycho–społeczna implikuje potrzebę kontaktów interpersonalnych oraz zależność człowieka od środowiska społecznego. W sferze duchowej jawimy się jako jednostki ukierunkowane na obiektywne wartości, a ostatecznie – zwrócone ku Bogu.

W formacji do dojrzałego przeżywania ubóstwa konsekrowanego obecne są zatem dwa procesy: (1) kształtowanie adekwatnych postaw wobec wartości określanych słowem „mieć” – stosownie do poszczególnych poziomów „ja” oraz (2) integracja i hierarchiczne porządkowanie elementów „ja” – w którym czynnikiem dynamizującym są wartości religijne, realizowane w strukturze życia zakonnego. Dojrzała forma ubóstwa konsekrowanego przejawiałaby się takim stopniem internalizacji wartości religijnych, w którym więź z Bogiem zajmuje pozycję centralną w strukturze wartości zakonnika – regulując i uzasadniając tym samym jego postawę wobec dóbr materialnych, relacji społecznych oraz innych wartości.

2. Ubóstwo konsekrowane w człowieczeństwie psychologicznym

Psychologiczna analiza ubóstwa konsekrowanego jest zadaniem trudnym – z racji na wspomnianą dwuwymiarowość zjawiska. Nie mniej jednak warsztat psychologiczny może okazać się pomocny do uchwycenia niektórych procesów zachodzących w człowieku, odnoszących się do ślubu ubóstwa. Sformułowane niżej twierdzenia nie wyczerpują złożoności zjawiska, ale przybliżają jego wybrane aspekty. Sposób ich ujęcia wyznacza trójczłonowa struktura „ja”.

Fizyczny wymiar ubóstwa konsekrowanego

Ubóstwo analizowane w fizycznym wymiarze „ja” obejmuje kwestię ustosunkowania człowieka wobec przedmiotów materialnych – przeznaczonych do zachowania i ochrony życia oraz wspierania jego rozwoju. Ustosunkowanie człowieka do rzeczy może przyjmować formę zróżnicowaną. Pierwszą, w porządku chronologicznym, jest postawa infantylna – przedmioty bawią i pobudzają wyobraźnię. Człowiek chce ich mieć jak najwięcej i ceni je jako źródło rozrywki. Następnie pojawia się postawa traktująca przedmioty jako środki warunkujące lub zabezpieczające poczucie własnej wartości, a ich brak – jako zagrożenie własnej wartości. W kolejnej postawie dominuje cecha przywiązania – obecność określonych przedmiotów staje się warunkiem dobrego samopoczucia. Ostatnią, względnie dojrzałą, formą odniesienia człowieka do rzeczy materialnych jest postawa rzeczowa – traktująca przedmioty jako narzędzia pracy i twórczości.

Wejście w dynamikę procesu formacji zakonnej wymaga pewnego poziomu dojrzałości, który warunkowałby w pierwszym rzędzie właściwą postawę wobec wartości określanych słowem „mieć”. Optymalna w tym względzie wydaje się postawa rzeczowa. Ta pierwotna dyspozycja pozwala z kolei umieścić kwestię posiadania w szerszej perspektywie – nie tylko w kontekście ochrony i rozwoju własnego życia, ale także na płaszczyźnie relacji społecznych oraz w dynamice wartościowania i relacji religijnej. Dóbr materialnych można bowiem używać do zaspokajania własnych potrzeb, do budowania relacji z innymi oraz jako środków, do odkrycia miłości Boga i ofiarowania Mu siebie samych poprzez rzeczy i osoby – pod warunkiem respektowania ich przeznaczenia i celu.

W kontekście ubóstwa konsekrowanego ta świadomość wielowymiarowości postawy wobec dóbr materialnych wydaje się niezwykle ważna. Nade wszystko chroni przed egocentryczną koncentracją na utylitarnej funkcji przedmiotu.

Drugą kwestię istotną dla życia zakonnego dobrze oddaje psychologiczne pojęcie motywacji. Jakość posiadania lub rezygnacji z dóbr zależy od odpowiedzi na pytanie: Dlaczego? Dla jakich racji nabywam coś lub rezygnuję z dóbr? W przypadku ubóstwa realizowanego w życiu zakonnym uzasadnieniem posiadania nie może być chęć przypodobania się, naśladownictwo, zewnętrzna identyfikacja lub oczekiwanie na nagrodę. Wybór ubóstwa winien wynikać z przyswojenia sobie wartości, które ono wyraża i utożsamienia własnego bogactwa z „Ty” Boga.

Internalizacja postawy ubóstwa konsekrowanego nie współwystępuje zatem z takimi postawami, jak np.: przymus nabywania – traktowanie zakupów jako rozrywki, przywiązanie do rzeczy – zazdrosne ich chowanie, przykry chłód, gdy ktoś prosi o pożyczanie czegoś, nadmierna niezależność w używaniu dóbr wspólnych, zatrzymywanie ofiar, fanatyzm w dążeniu do zdobycia odzieży, książki, itp., dostrzeganie tylko jednego wymiaru dóbr – np. ochrony życia lub komfortu, narzekanie z powodu najmniejszych niedogodności, itp. Traktowanie rzeczy wyłącznie jako środka samozadowolenia przyczynia się do uformowania niezdolności do dawania, wybierania i mądrego używania, co w konsekwencji czyni cnotę z egoizmu: „ponieważ mogłoby mi się coś przydać, pozbycie się tego jest przeciwko ubóstwu...”. Integracja całej osobowości wydaje się wówczas wykluczona, a bogactwo rzeczywistości, które odkrywa się dzięki integracji i transgresji – bardzo zredukowane.

Nie można jednak ograniczyć ubóstwa konsekrowanego do aspektu ustosunkowania człowieka wobec dóbr materialnych, jak gdyby sfera fizyczna funkcjonowała autonomicznie. Ubóstwo posiada również wymiar społeczny i duchowy.

Psychospołeczny wymiar ubóstwa konsekrowanego

Ubóstwo konsekrowane stanowi jeden z czynników regulujących potrzeby psychiczne w obszarze społecznym.

Konsekwencją ślubu ubóstwa w sferze psychospołecznej może być doświadczenie bliskiej więzi z drugim człowiekiem, jak też poczucie deprywacji potrzeb społecznych – przy jednoczesnym zmaganiu się z sobą samym o akceptację podmiotowości i

autonomii drugiego. Konsekwencją ubóstwa w sferze psychospołecznej stanowi przede wszystkim niezależność od własnych uczuciowych pragnień i dyspozycyjność, która potrafi jednakowo przyjąć deficyt i obecność relacji. Wspólnota zakonna nie zaspokaja w pełni potrzeb społecznych zakonników, a tym bardziej nie stanowi „rodzaju ubezpieczenia społecznego”, ale sposób realizowania wartości powołaniowych – jest to również swoisty wymiar jej ubóstwa.

W sferze relacji społecznych może pojawić się problem zaborczości wobec osób. Człowiek koncentruje się wówczas nie tyle na własnych potrzebach zachowania życia czy rozwoju – jak w sferze fizycznej – lecz nadmiernie eksponuje swoje potrzeby społeczne. Dobra materialne są tu często środkiem zdobywania człowieka dla siebie. Pozornie nie ma w tym nic niewłaściwego. Pozostaje tylko pytanie: Czy w tego rodzaju postawie nie chodzi ostatecznie o to, by drugi człowiek stał się moją własnością, a wtedy to ja otrzymam od niego coś w zmian? Relacja ogranicza się do płaszczyzny horyzontalnej – brak jej odniesienia do wymiaru wertykalnego. Odzwierciedleniem tego rodzaju postawy jest stwierdzenie: „daje wszystkim tylko nie własnej wspólnoty”, albo też „jednym daje więcej, a innym mniej lub wcale”, a kwestia posiadania zostaje przeniesiona z płaszczyzny rzeczy na płaszczyznę osób. Ubóstwo staje się utylitarne – służy zaspokojeniu własnych potrzeb społecznych i nie ma żadnego odniesienia do wartości powołaniowych.

Odniesienie do rzeczy i osób w ślubowanym w życiu zakonnym ubóstwie potrzebuje perspektywy wartości religijnych – źródła uzasadnienia i relatywizacji postawy człowieka wobec autonomii i podmiotowości drugiego. Inaczej bowiem ryzykuje się ograniczenie funkcjonowania jednostki do wymiaru horyzontalnego.

Duchowy wymiar ubóstwa konsekrowanego

Największe wymagania stawia człowiekowi ubóstwo przeżywane w sferze duchowej. Wymiar duchowy predysponuje człowieka do wydawania sądów, wartościowania oraz transgresji. Umożliwia równocześnie uporządkowanie i integrację potrzeb sfery fizycznej i psychospołecznej w hierarchiczną strukturę wartości. Ustosunkowanie do dóbr na poziomie duchowym regulowane jest nie tylko potrzebami „ja” czy dobrem innych, lecz otwiera na możliwość wyrzeczenia podjętego z motywów religijnych. Zdanie się na Boga w życiu zakonnym, w perspektywie ubóstwa

konsekrowanego, pociąga za sobą oddanie własnego życia, czasu, kompetencji i roli społecznej.

Oddanie własnego życia, znajduje swój konkretny, zewnętrzny wyraz m.in. w niepewności własnej egzystencji. W aspekcie fizycznym obejmuje ona m.in.: niemożność wyboru placówki, miejsca pracy czy typu apostolatu. Dopiero odniesienie tego wymiaru ubóstwa do płaszczyzny wartości religijnych może stać się czynnikiem sensotwórczym – pozwoli uczynić zeń twórcze, zakonne doświadczenie pokornej wiary.

Oddanie własnego czasu oznacza w praktyce dyspozycyjność i troskę o jego właściwą strukturyzację. Nadużyciem jest postawa poszukująca ciągłej rekompensaty za podejmowane prace lub nastawienie minimalistyczne. Twierdzenie, że „coś mi się należy po latach służby w zgromadzeniu” zdradza raczej ukrytą postawę handlarza niż syna.

Ubóstwo konsekrowane przeżywane w perspektywie więzi z Bogiem zakłada również oddanie własnych kompetencji i umiejętności – o tyle trudne w strukturach zakonnych, bo związane z niepewnością ich realizacji. Łatwiejsze wydaje się oddanie umiejętności na użytek konkretnego dzieła, dostarcza bowiem człowiekowi – oprócz wymiernego efektu – pewnej psychologicznej perspektywy samorealizacji. Niezależnie jednak od tego, czy owo oddanie talentów Kościołowi i zgromadzeniu będzie przyjęte i zrozumiane, czy też odrzucone, trzeba kształtować w sobie nastawienie na dawanie. Religijność bowiem dojrzewa na gruncie motywacji autonomicznej i bezwarunkowej.

Rozbieżne z wyzwaniem ubóstwa konsekrowanego jest również dążenie do budowania życia zakonnego bardziej w oparciu o wymierne sukcesy, profesjonalne umiejętności niż o zakonne ideały. Zakonnik nie powinien służyć tylko funkcjonalnym potrzebom społeczeństwa, ale radykalnie przeżywać ludzkie i duchowe wartości, a wobec czysto zewnętrznych symboli i przyczyn zachować postawę stosownego dystansu. Stanowisko, dyplom czy tytuł naukowy mają w tym kontekście jeden sens: stwierdzenie przygotowania do służby, nie zaś potwierdzenie sukcesu.

3. Psychologiczne korelaty dojrzałości ubóstwa konsekrowanego

Integracja poszczególnych sfer struktury „ja” w formacji do dojrzałego przeżywania ubóstwa konsekrowanego jest procesem psychiczno–duchowym, w którym dokonuje się hierarchiczna strukturyzacja postaw wobec rzeczy, osób i wartości alternatywnych – skoncentrowana wokół wartości religijnych. Integracja

oznacza nadanie sensu i formy poprzez odniesienie do wartości centralnej, która przyciąga do siebie, wskazując na kierunek i cel. Ubóstwo konsekrowane przeżywane w sposób zintegrowany, tj. dojrzały posiada swoje poznawczo–emocjonalno–behawioralne korelaty. Jawi się jako: zakorzenione w ideale ewangelicznym, tj. zgodne z przykładem Jezusa Chrystusa; realizowane w strukturze instytutu – stosownie do jego prawa; adekwatne do aktualnej sytuacji historycznej i kulturowo–społecznej; motywowane obiektywnymi wartościami religijnymi; kształtowane w procesie internalizacji wartości oraz pełni funkcje instrumentalne – wyraża ostateczne wartości religijne. Integracja posiada bardziej charakter procesu niż pojedynczego aktu. Nie oznacza wyeliminowania napięcia płynącego z dążenia do posiadania i deprywacji niektórych potrzeb psychicznych człowieka, ale uwzględnienie go w dynamice życia zakonnego i uczenie się funkcjonowania także w sytuacjach frustracji lub stresu.

4. Ubóstwo konsekrowane w badaniach psychologicznych

Badania psychologiczne osób odbywających formację podstawową w zgromadzeniach zakonnych żeńskich rzucają pewne światło na problematykę ubóstwa konsekrowanego. Wskazują, że kandydatki do życia zakonnego postrzegają ewangeliczną radę ubóstwa w sposób integralny – łącznie z posłuszeństwem i czystością. W percepcji przeważa jednak element niedojrzały: życzeniowy, idealizowany, niekiedy instrumentalny, a ubóstwo motywowane jest czynnikami społecznymi i psychologicznymi, np. dążeniem do uzyskania pewnego statusu społecznego lub poszukiwaniem sposobu na życie.

W toku formacji zakonnej wzrasta preferencja rad ewangelicznych, a wartości religijne (zbawienie, naśladowanie Chrystusa) przechodzą na pozycję centralną. Fundamentalne zasady życia zakonnego – śluby, zostają zatem powiązane z płaszczyzną religijną i egzystencjalną. Kształtowanie odniesienia rad ewangelicznych do wartości religijnych jest nader korzystnym zjawiskiem – pozytywnym predyktorem w procesie kształtowania kompetencji do dojrzałego przeżywania ubóstwa konsekrowanego.

Badania psychologiczne dowodzą również, że z preferencją ubóstwa w życiu zakonnym pozytywnie koreluje posiadana wiedza teologiczna i psychologiczna. Dostarcza bowiem potrzebnych uzasadnień i racji, uprawamaciających realizację

ubóstwa. Nieco zaskakujące okazało się negatywne powiązanie preferencji ubóstwa i życia we wspólnocie zakonnej. Badania ujawniły, że partycypowanie w dobrach materialnych wspólnoty rzutuje na spadek akceptacji ubóstwa. Uzyskana zależność nasuwa nieodparcie pytanie o przyczynę. Prawdopodobnie wynik ten odzwierciedla złożoność problematyki ubóstwa konsekrowanego. Można tu mówić co najmniej o dwuwymiarowości — indywidualności i wspólnotowości. Zapewnienie zakonnikom utrzymania ze strony wspólnoty, a nawet pewnego „nadmiaru” dóbr może prowadzić do: formowania legalistycznej mentalności, w myśl której uzyskanie pozwolenia na posiadanie rzeczy bywa uznawane za wypełnienie ubóstwa; przyzwyczajenia do luksusu materialnego bytowania, połączonego z brakiem zainteresowania pracą lub być powodem wytworzenia mentalności właściwej ludziom żyjącym w dobrobycie i przyjęcia wygodnego stylu życia, niszczącej wrażliwość na ludzi potrzebujących. Jeśli sposób życia wspólnoty zakonnej staje się środowiskiem kształtującym negatywne konotacje ubóstwa zakonnego, to wspólnota przestaje pełnić swoje funkcje formacyjne. Kwestia zgodności ubóstwa indywidualnego i wspólnotowego wymaga niewątpliwie pogłębionej refleksji i dalszych, szczegółowych badań.

5. Podsumowanie

Ukazane wyżej psychologiczne aspekty formacji do dojrzałego przeżywania ubóstwa konsekrowanego rzucają pewne światło na złożoność i wielowymiarowość problematyki. Uczestniczenie w praktyce życia zakonnego pokazuje szereg niejasnych i trudnych kwestii związanych z formacją i realizacją ubóstwa. Wydaje się, że trzeba poddać rewizji zarówno aspekt poznawczo–świadomościowy, jak i behawioralny, uwzględniając sięgające Ewangelii podstawy i racje ubóstwa konsekrowanego oraz sytuację ekonomiczno–socjalną.

Dokumenty Kościoła w sformułowaniach dotyczących definicji i zasad regulujących realizację ubóstwa w życiu konsekrowanym pozostają na dużym poziomie ogólności. Pewne ich uszczegółowienie i konkretyzację stanowi prawo instytutu. Ostatecznie jednak w praktyce sam zakonnik wyznacza indywidualne minimum konieczne do godnego życia i realizacji apostołatu. W tym miejscu ujawnia się istotna rola czynników rzutujących na formację zakonników – zwłaszcza jakości jego więzi z Bogiem. Przy czym formacyjna rola relacji religijnej nie jest absolutna, lecz funkcjonuje we współzależności z człowieczeństwem psychologicznym –

zależnie od poziomu jego integracji i dojrzałości. Formacja przywołuje ideę formy, albo – mówiąc językiem psychologii – pojęcie „ja”–idealnego osoby. Chodzi zatem o to, by religijność inspirowała myśli, uczucia, motywacje i postawy osoby powołanej. Dopiero bowiem odniesienie do Boga relatywizuje postawę wobec rzeczy i pozwala dostrzec w niej dwuznaczność i nieproduktywność.